

Kolozsvári-Sillye Béla a középkori zenei fragmentológia magyar előfutára? – Egy erdélyi kottás kódextöredék vizsgálatának meglepő tanulságai.⁸ A könyvkötéseken megőrződött középkori kódextöredékek, fragmentumok vizsgálatának lényeges mozzanata a hordozókönyvek egykori possessorainak azonosítása és a későbbi kezektől származó írások, glosszák értelmezése. Ezek segítségével a kötés elkészültének idejéről, helyszínéről, a kötet tulajdonosairól juthat értékes adatokhoz a kutató. A hordozókönyv története a középkori töredék újkori története is egyben. Elsősorban tehát annak reményében kezdjük el a különféle későbbi bejegyzések értelmezését, hogy általuk az elveszett egykori kézírathoz is közelebb kerülhetünk. A fragmentumhoz köthető nevek, helyszínek, évszámok összegyűjtése, azok összefüggéseinek tisztázása fáradságos feladat; az eredmények olykor bővítik a középkori írásemlékre, annak használatára vagy eredetére vonatkozó tudásunkat, ám ez el is maradhat. Kivételesnek számít, ha egy középkori kézírattöredék újkori története, még ha közvetlenül nem is járul hozzá az egykori kódex pontosabb megismeréséhez, önmagában értékelhető tudományos eredmény. Kivételes ugyan, de nem példa nélküli.

A Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzene Tanszékének kutatókönyvtára őriz egy középkori antifonále-töredéket (1–2. ábra), amelynek legújabb vizsgálata során – az említett módszertani lépéseket követve – nem várt eredményre jutottam.¹ Bár a középkori tartalom értelmezését a töredék korábbi kutatóinak következtetéseihz képest csak kismértékben árnyalhattam, újkori bejegyzései olyan tudománytörténeti eredményt szolgáltattak, amely megérdemel egy önálló ismertetést.

A szóban forgó fragmentum valószínűleg az 1970-es évek elején került Forrai Magdolna M. Gregoria iskolanővértől Szendrei Janka tulajdonába, majd az ő halála után 2019-ben a Zeneakadémia Egyházzene Tanszékére. Szendrei Janka a forráskatalógusában F 337 alá sorolt töredéket 14. századi eredetűnek vélte, notációja alapján pedig magyarországi, erdélyi provenienciát valószínűsített.² A magyar notáció történetéről írt alapvető munkájában Szendrei részletesebben elemezte az egységes és összetett rendszert alkotó kottairást, és egy erdélyi, illetve tágabb értelemben kelet-magyarországi, jelenleg ismeretlen íróműhely alkotásának nevezte.³ Gilányi Gabriella monográfiájában egy szélesebb forráskörre hivatkozva igazolta, hogy töredékünk jellegzetes – Szendrei képszerű elnevezésével élve „kalapos” – climacus-formája az erdélyi notációs hagyományba illeszkedik, hiszen számos 14–15. századi erdélyi zenei fragmentumon kimutatható.⁴ A töredék verzőjának alsó margóján egy későbbi (15–16. századi?) kéz kurzív magyar notációval készült hangjelzését is felfedezhetjük, amely azonban nem mutatja az erdélyi sajátosságokat. Mindez nem cáfolja a töredék főírásáról elmondottakat, inkább

⁸ A tanulmány a BTK Zenetudományi Intézetének Régi Zenetörténet Osztályán alakult Digitális Zenei Fragmentológia Kutatócsoport „MTA Lendület” projektjének keretében valósult meg.

¹ A töredék fotóit, valamint középkori zenei és liturgikus anyagának legfrissebb elemzését lásd: <http://fragmenta.zti.hu/f337> (letöltve: 2022. 01. 07.).

² SZENDREI Janka, *A magyar középkor hangjegyes forrásai*, Bp., MTA Zenetudományi Intézet, 1981 (Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez, 1), 104 (F 337).

³ SZENDREI Janka, *Középkori hangjegyírások Magyarországon, A magyar notáció története, Német neumairások Magyarországon*, Bp., MTA Zenetudományi Intézet, 1983¹, 1999² (Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez, 4), 63. A paleográfiai elemzés háttéranyaga megtalálható az ún. „Szendrei-szekrény” F 337 felirattal a BTK ZTI Régi Zenetörténet Osztályán.

⁴ GILÁNYI Gabriella, *Mozaikok Erdély ismeretlen gregorián hagyományából, Egy Anjou-kori antifonále töredékei Güssingben – Mosaics of the plainchant tradition of Transylvania. Interpreting the 14th-century antiphoner fragments at Güssing*, Bp., BTK Zenetudományi Intézet, Régi Zenetörténet Osztály, 2019 (Resonemus pariter, 1), 39–57, különösen 43, 49–50. A „kalapos” climacus kései alakja megtalálható Kájoni János erdélyi ferences egyházzenesz 17. századi magyar notációs kottaiban is, vö. SZOLIVA Gábor OFM, *Ki írta a Kájoni-graduále gregorián hangjegyeit? Egy zenei paleográfiai vizsgálat tanulságai* = *Acta Pintériana*, 6(2020), 35–46.

arra utalhat, hogy a késő középkori erdélyi énekesek és notátorok között különböző iskolázottságú személyek is dolgoztak.

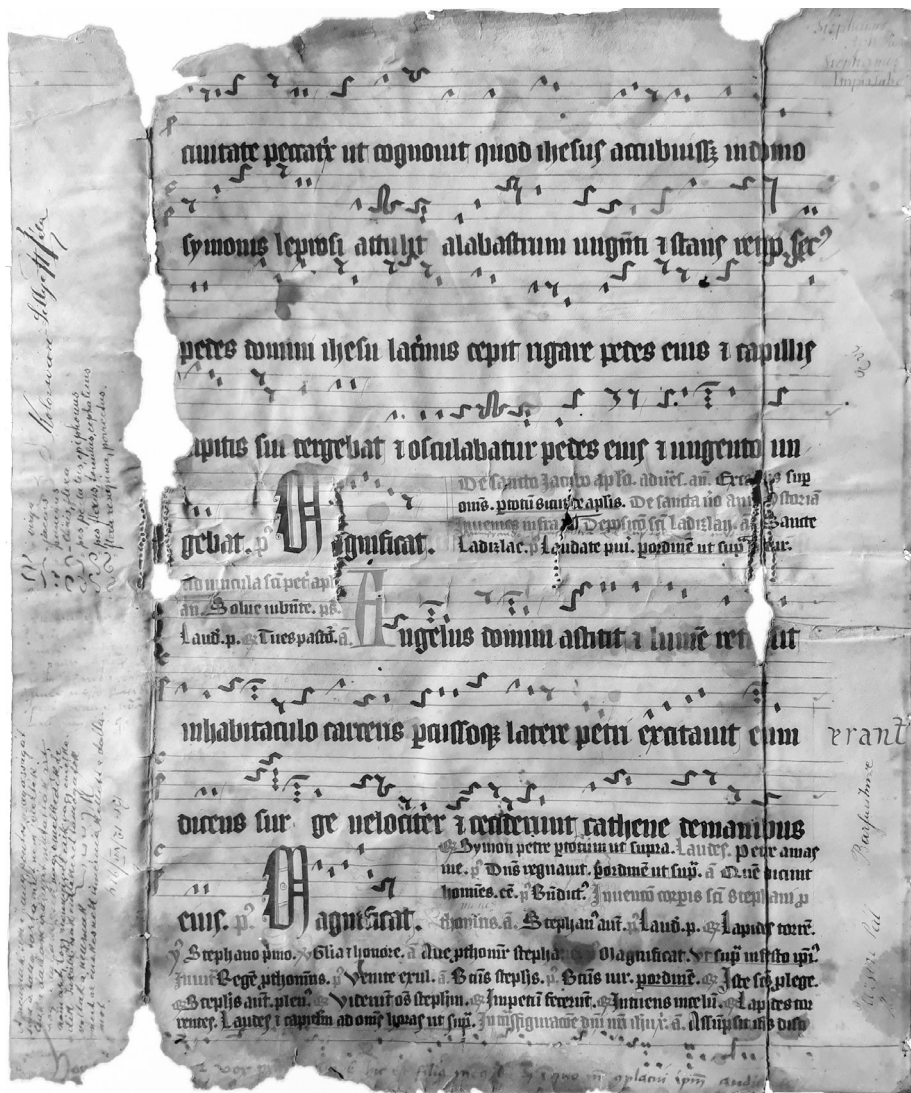
A töredék liturgiai vizsgálatát Szendrei Janka mellett Dobszay László is elvégezte.⁵ Az egykori antifonále szanktorále fejezetéből megmaradt, július 22. és augusztus 6. közé eső ünnepek sorában Szent László király temetése (*Depositio Sancti Ladislai regis*, júl. 29.) is feltűnik, így a magyarországi eredethez nem férhet kétség.⁶ Mindemellett rendhagyó, az erdélyi szokásrendre kevésbé jellemző, illetve egészen egyedi liturgiai megoldásokat is tükröz töredékünk.⁷ Dallamvariánsai az esztergomi forrásokéval mutatnak közelebbi rokonságot, viszont jól érzékelhető, hogy azokétól is eltér. Mindezek fényében a fragmentum egy karakteres magyarországi mellék hagyomány emléke, amelyet az említett erdélyi régiónál pontosabban meghatározni egyelőre – megegyező szokást tükröző további források azonosításáig – nem lehetséges.

Térjünk most át a fragmentum újkori történetére! Miként annyi középkori énekeskönyvet, a töredékünket egykor magába foglaló pergamen antifonálét is vélhetően a 17. században használták fel könyvkötészeti alanygként. A kódex testéből kivágott teljes fólióval egészsbőr kötést alakítottak ki, a gerincet is pergamen fedte. A töredék jelenlegi állapota jól mutatja, hogy a bekötendő könyv gerincéhez a két borda mentén, illetve az oromszegésnél sűrű öltésekkel rögzítették a töredéket. A kopás mértékéből és a sérülések elhelyezkedéséből következtetve a rektó jobb oldalára eshetett a bekötött könyv tábláinak alja, ugyanis a polcon való mozgatáskor ott volt leginkább kitéve az elhasználódásnak, ott hasadt fel a pergamenborítás. A töredék két oldalának állapotát összevetve egyértelmű, hogy a rektó oldal került a kötés külső részére, hiszen az a ráakódott szennyeződésektől erősen elsötétedett, míg a verzó oldal tiszta. A pergament az említett varráson kívül másképp nem rögzítették a könyvre, nem ragasztották rá a táblákra, ezért maradhatott a verzó oldal ennyire ép.

⁵ DOBSZAY László, *Corpus Antiphonarum, Európai örökség és hazai alakítás*, Bp., Balassi, 2003, 368. A liturgiai elemzés a „Szendrei-szekrény” F 337-es dossziéjában is olvasható.

⁶ Dobszay nem foglalkozott az első vesperáshoz rubrikázott *Sancte Ladizlae* antifonával, holott az a *Fons aeternae pietatis* históriától idegen. Szendrei jegyzeteiben az antifóna mellett a következő megjegyzést találjuk: „(comm.1)” Minden valószínűség szerint tehát nem egy eddig ismeretlen antifonáról van szó, hanem egy szepesi forrásból adatolt alkalmazásról: a „Sancte N. confessor Dei...” kezdetű, hitvallókról szóló kommunis antifonát jegyezték le Szent László nevével (Sc-6374, lásd Kovács Andrea, *Corpus Antiphonale Officii Ecclesiarum Centralis Europae [CAO-ECE]: V/B Esztergom/Strigonium (Sanctorale)*, Bp., MTA Zenetudományi Intézet, 2006, 130). Vö. Kovács Andrea, *Vergente mundi vespere, Egy ismeretlen Szent László-himnusz a Szepességben és Sittenben = Magyar Könyvszemle*, 134(2018), 131. Figyelemre méltó a töredéken látható archaikusabb „Ladizlae” névalak is, amely a későbbi forrásokban jobbára „Ladislai” formában szerepel.

⁷ Mária Magdolna (júl. 22.) laudésének *Fundans Sion* himnusza (AH 45a,8) a középkori magyar hagyományban nagyon ritkán adatolt. A kottás források között csak egy pozsonyi antifonáléban rubrikálva találjuk meg (Bratislava, Archív mesta Bratislavy, EC Lad. 3, fol. 92r és 98v), és néhány esztergomi breviárium őrzi (Str-67, Str-110, Str-1829, lásd Kovács 2006, i. m. 137–138), míg az ismert középkori erdélyi liturgikus forrásokból teljesen hiányzik (lásd Kovács Andrea, *CAO-ECE: VII/B Transylvania-Várad (Sanctorale)*, Bp., MTA Zenetudományi Intézet, 2010, 92–94). A második vesperáshoz rubrikázott *Dic nobis Maria* himnusz (!) kezdte a húsvéti szekvencia (*Victimae paschali laudes*) egy sorát, Mária Magdolna és a tanítványok elképzelt párbeszédét idézi. Sem hazai, sem külföldi hagyományokban nem találtuk meg e tétel himnusz funkcióban. A töredék Mária Magdolna-zsolozsmájának tételrendje máskülönben az esztergomi szokásrendhez áll közelebb, nem az erdélyihez. – Párhuzam nélkül áll a Szent István vértanú testének megtalálásához (*Inventio corporis Sancti Stephani protomartyris*, aug. 3.) rubrikázott matutinum-responzóriumok sora is: *Iste sanctus pro lege, Stephanus autem plenus, Viderunt [sic!] omnes Stephanum, Impetum fecerunt, Intuens in caelum, Lapides torrentes [sic!]*.

2. ábra. Az F 337-es fragmentum verzó oldala – Jakab apostol ünnepétől (júl. 25.) Urunk Színeváltozásáig (aug. 6.) (Budapest, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Egyházzene Tanszék, Szendrei-hagyaték, jelzet nélkül)

A könyvtesten túlnyúló részeket egyszerűen behajtották. (Az is elképzelhető, hogy nem volt táblája a könyvnek, ezért kellett a behajtogatott pergamentöredéket a könyvtesthez varrni, ami ritkább megoldásnak számít.) Sajnos az egykori hordozókönyvet nem ismerjük.

A töredék rektója, a kötet külső borításaként szolgáló terület és annak kétoldali behajtása számos 17–18. századi latin és magyar nyelvű bejegyzést, tollpróbát őrzött meg.⁸ E bejegyzések mind a hordozókönyv olvasóihoz, használóihoz köthetőek, egy részük talán korabeli diák lehetett.

A töredék verzóján főképp a behajtásokon találunk újkori bejegyzéseket, és azok kivétel nélkül fiatalabbak a rektón láthatóknál. Már önmagában az is meglepő, hogy a behajtások belsejére újkori bejegyzések kerültek, mivel e terület, különösen a gerinc környéke, nem volt hozzáférhető. Beírásukra tehát egyértelműen a töredéknek a kötetről való leválasztása után volt lehetőség.

A verzó bal oldali behajtásának teljes hosszában egy felnöttes lendülettel író személy hagyott hátra jól olvasható bejegyzéseket. Dátum nélküli szignója zárja sorait: „Kolozsvári-Sillye Béla”. Az internet keresőmotorjait segítségül hívva néhány lépésben kiderül, hogy a kézjegy tulajdonosa az egykori brassói katolikus főgimnázium tanára, 1933–1939 között igazgatója.⁹ 1875. április 23-án Herberger Bélaként látta meg a napvilágot Kolozsváron.¹⁰ Korán árvaságra jutott, így ösztöndíjként tanult a gyulafehérvári római katolikus (később gróf Majláth Károly püspökről elnevezett) főgimnáziumban. Érettségi után jelentkezett a gyulafehérvári szemináriumba,¹¹ ám két év elteltével onnan átiratkozott – immár világi hallgatóként – a kolozsvári egyetem bölcsészkarára. A századfordulón szerezte meg magyar–német szakos diplomáját, majd 1900–1904 között a csíksomlyói katolikus főgimnázium tanára lett.¹² Az akkori igazgató, Pál Gábor lányának kezét azzal a feltétellel kaphatta meg, ha előbb nevét magyarosítja. Emiatt 1904-től nevét szülővárosa után Kolozsvári Béla formában használta. Ugyancsak 1904-ben, saját kérésére helyezték át a brassói katolikus főgimnáziumba, amely élete hátralévő részének alapvető színtere lett. Brassóban született meg 1905. május 4-én András nevű fia.¹³ Az 1908–1909-es tanévben tragikus körülmények között meghalt egy 7. osztályos diákja,

⁸ A rektó felső, szennyeződött részén: „Ego sum Dominus Deus tuus et extra me non est D[eus.] / Ego sum Dominus / Harmadnapon feltamat az halottaiból”. A jobb oldali behajtáson felül kiolvasható egy kurzív 1780-as évszám, alul pedig egy romlott latin–magyar versike részlete: „Tempore salvo no hű jámborok / Tempore salvo no hu jámborok / Jesus (?) adest jam az mint lattyatok...” Az utóbbi a népszokásokból ismert Gergely-napi diákdalok stílusát idézi.

⁹ Rövid életrajzát lásd *Erdélyi monográfia*, szerk. Várady Aladár, Berey Géza, Satu-Mare, Gloria, 1934, 246; *170 év a Római Katolikus Főgimnáziumtól az Áprily Lajos Főgimnáziumig. Emlékkönyv*, szerk. Dénes Jónás, Braşov, Ikono, 2007, 127–128.

¹⁰ Születési évét néhol hibásan 1877-ben jelölik meg.

¹¹ Lásd *170 év*, i. m. 127. Szemináriumi éveinek emléke egykori könyve, a Pápai Páriz Ferenc-féle latin–magyar szótár 1707-es kiadásának egy példánya, amelyben „Herberger Béla növ. pap 1892”, valamint „1916.VII/22 Kolozsvári-Sillye Béla főgimn. tanár” possessorbejegyzése egyaránt olvasható. Lásd VARGA András, *A Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár 1701–1800 közötti régi nyomtatványai*, Szeged, SZTE Klebelsberg Könyvtár, 2016, P22.

¹² A kolozsvári egyetemen együtt tanult és szerzett diplomát a magyar–latin szakos Ráduly Simon (1872–1905) egyházmegyés pappal, Kájoni János munkásságának első modern kutatójával, akinek Seprődi János idézésében ismert szakdolgozatára a magyar zenetörténetírás ma is alapvető szakirodalomként tekint. Herberger és Ráduly együtt álltak munkába 1900-ban Csíksomlyón, és 1902 szeptemberéig, Ráduly Székelyudvarhelyre való áthelyezéséig együtt tanítottak. Vö. *A csík-somlyói Róm. Kath. Főgymnasium értesítője az 1900–901. tanévről*, szerk. Pál Gábor, Csíkszereda, Szvoboda József Könyvnyomdája, 1901, 48–49, 86.

¹³ Kolozsvári-Sillye András 1992. május 15-én, 87 évesen halt meg Brassóban. Az adatot Hochbauer Gyulának köszönöm.

Sillye István,¹⁴ akit első brassói évétől kezdve tanított, és akinek egy ideig osztályfőnöke is volt. A gyászoló édesapa, illyefalvi Sillye Károly honvéd őrnagy¹⁵ fia oktatásáért érzett hálája jeleként örökösévé fogadta a fiatal tanárt, és ráruházta nemesi címét. Bár az erről szóló hivatalos minisztertanácsi döntés csak 1912. június 24-én született meg,¹⁶ a főgimnáziumi értesítők tanári névsorában már 1909-től a Kolozsvári-Sillye Béla névalakot találjuk.¹⁷ Kézjegye töredékünkön is így szerepel; az említettek alapján bizonyos, hogy ebben a formában valamikor 1909-től kezdve kerülhetett rá.

Zenetörténeti érdekességnek számít az a paleográfiai témájú jegyzet, amelyet Kolozsvári-Sillye a töredék verzójának bal oldali behajtására alul írt: „A neumák sem a hang pontos magasságát, sem a hang tartamát nem jelezték. Csak a dallam irányát mutatták, azt, hogy a dallam esik vagy emelkedik, de nem azt, hogy mennyivel esik vagy emelkedik. Inkább csak emlékezet támogatók voltak a neumák, mert az énekesnek ismerni kellett a dallamot.” Ezután középtájon mellékelte néhány neumarajzot, mellettük pedig megjegyezte azok nevét (esetenként többet is említve): „virga / jacens / punctus / clinis [sic!], flexa / pes, podatus, epiphonus / pes flexus, torculus, cephalicus / flexa resupina, por-rectus”. Ezt követi fentebb említett aláírása.¹⁸

Sikerült azonosítani Kolozsvári-Sillye neumarajzainak forrását. Hugo Riemann (1849–1919) német zenetudós zenetörténeti katedájából (*Katechismus der Musikgeschichte*) származnak, Kolozsvári-Sillye annak 122. pontjánál („Was für eine Notenschrift hatte das Abendland im Mittelalter?”) szereplő táblázatot másolta le (3. ábra).¹⁹

¹⁴ *Az Erdélyi Róm. Kath. Státus Brassói Főgimnáziumának értesítője az 1908–1909. tanévről*, szerk. Buslig József, Brassó, Herz Könyvnyomdája, 1909, 42. Online: https://adt.arcanum.com/hu/collection/ADT_IskolaiErtesitok_Brasso_03501_KatolikusGimnazium/ (letöltve: 2022. 01. 01.).

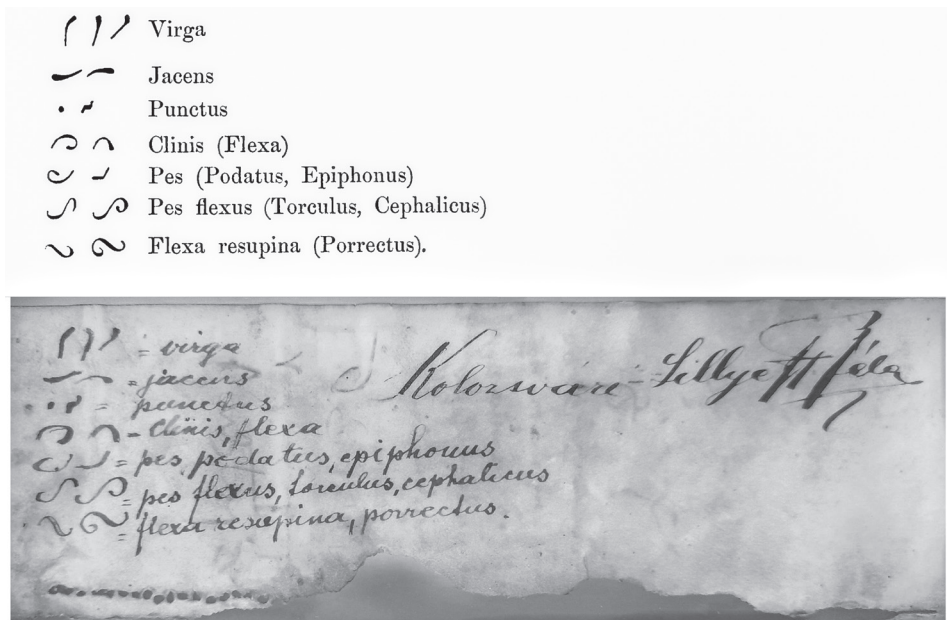
¹⁵ A Minisztertanács 1899. április 19-i határozatának 19. pontja: „A honvédelmi ministeri államtitkár úrnak a honvédelmi minister úr nevében tett előterjesztése folytán jóváhagyatik, hogy Sillye Károly honvéd százados és törvényes utódai részére „illyefalvi” előnévvel a magyar nemességnek díjmentes adományozása hozassék Ő Felségénél javaslatba.” Online: <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944/> (letöltve: 2022. 01. 01.).

¹⁶ A Minisztertanács 1912. június 24-i határozatának 30. pontja: „A miniszterelnök úr [...] illyefalvi Sillye Károly nyugalmazott m. kir. honvédőrnagy, brassói lakos magyar nemességének, nemesi előnevének és czimerének örökre fogadott fiára, Kolozsvári-Sillye [sic!] Béla főgimnáziumi tanárra és törvényes utódaira, legfelső kegyelemből leendő díjmentes átruházása iránt legfelsőbb helyen előterjesztést szándékozik tenni.” Lásd online: <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944> (letöltve: 2022. 01. 01.). A hivatalos aktus vélhetően később, 1912. augusztus 9-én történt, vö. KEMPELEN Béla, *Magyar nemes családok, XI, Vaál – Zsyska, Pótlék és függelék*, Bp., Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1932, 556. Végül a cím átruházásának megtörténtéről a *Csiki Hírlap* 1912. szeptember 14-i száma adott tájékoztatást.

¹⁷ Egy további possessorbejegyzése 1909-ből: „Kolozsvári-Sillye Béla mp. főgimn. tanár Brassó 1909. XII/16”, lásd VARGA András, *A Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár 1801–1850 közötti régi nyomtatványai*, közr. Farkas Katalin, Szeged, SZTE Klebelsberg Könyvtár, 2018, 89 (F212).

¹⁸ Kolozsvári-Sillye aláírásának színe némiképp elüt a széljegyzet és a neumatáblázat tintájának színétől, így vélhetően másik tollal (tintával) és talán máskor kerülhetett a töredékre. Az aláírás betűformái is különböznek kissé a mindennapi folyóírásétól, ami szokványos jelenség, ugyanakkor szorosan összeköti a két bejegyzést a jellegzetesen jobbra dőlő *a* betűk használata (tartamát, virga, flexa, Béla). Noha Kolozsvári-Sillye kézírását másutt nem állt módomban tanulmányozni, nincs okom kétségbe vonni, hogy a töredék verzójának bal oldali behajtásán látható bejegyzések mindegyike tőle származik.

¹⁹ RIEMANN, Hugo, *Katechismus der Musikgeschichte. 1. Teil. Geschichte der Musikinstrumente und Geschichte der Tonsysteme und der Notenschrift*, Leipzig, Max Hesse's Verlag, 1901², 1906³, 104–106.

3a. ábra. A nyugati neumák alapelemeit szemléltető táblázat Hugo Riemann zenetörténeti kátéjában (1901, 1906); 3b. ábra. Kolozsvári-Sillye Béla neumarajzai az F 337-es töredék verzóján

Riemann a Damaszkuszi Szent János (†750 k.) előtti bizánci hangjelzés és a szerinte Rómából elterjedt nyugati kottairás („nota Romana”) alapelemeinek összevetésére közölte a szóban forgó táblázatot.²⁰ Kátéja közkedvelt szakirodalom volt a századfordulón. Az első kiadás 1888-ban látott napvilágot Lipcésben, amelyet négy további, javított és részben átdolgozott német nyelvű kiadás követett (1901, 1906, 1909, 1914).²¹ A fenti táblázat utolsó neumájának elnevezése a második és

²⁰ A „nota Romana” kifejezés a középkori források között kizárólag Adémar de Chabannes (989–1034) akvitániai szerzetes 1027–1028 között írt *Chronicon* című művében tűnik fel, és a Nagy Károly (742–814) számára Rómából adományozott énekeskönyvnek Szent Gergely pápa által írt hangjelzésére utal. James Grier meggyőzően érvel amellett, hogy bár Nagy Károly udvarában valóban használhatták már a neumákat, azokat Metzben alkották meg, épp a karoling zenei reform támogatására. Eszerint a „Romana” jelző történelmileg nem állja meg a helyét. Vö. GRIER, James, *Adémar de Chabannes, Carolingian Musical Practices, and Nota Romana = Journal of the American Musicological Society*, 56(2003), 43–98; GRIER, James, *Musical Notation in the West*, Cambridge, Cambridge University Press, 2021 (Cambridge Introductions to Music), 8–17. (A képet tovább árnyalja, hogy a mai zenei paleográfiában „nota Romana” megjelölés alatt a közép-italiai vagy másképp beneventán notációt szokás érteni.)

²¹ RIEMANN, Hugo, *Katechismus der Musikgeschichte, I. Teil, Geschichte der Musikinstrumente und Geschichte der Tonsysteme und der Notenschrift*, Leipzig, Max Hesse’s Verlag, 1888¹, 1901², 1906³, 1909⁴. Az 5. kiadás új címmel jelent meg: RIEMANN, Hugo, *Abriss der Musikgeschichte, I. Teil, Geschichte der Musikinstrumente und Geschichte der Tonsysteme und der Notenschrift*, Leipzig, Max Hesse’s Verlag, 1914. (Az 1. kiadásnak 1892-ben Londonban angol, 1896-ban Moszkvában orosz fordítása is megjelent. Az utóbbit 1928-ban változatlan tartalommal újra kinyomatták.) A 2. német

a harmadik kiadásban az elsőhöz képest javítva szerepel;²² a negyedik kiadástól kezdve pedig Riemann az egész táblázatot elhagyta könyvéből. (A kissé leegyszerűsítő összesítés helyett egyes kéziratok notációit elemezte a továbbiakban.) Mivel töredékünk a táblázat javított változatát őrízte meg, Kolozsvári-Sillye az 1901-es vagy az 1906-os kiadás egyik példányát tarthatta kezében. Német szakos tanárként természetesen tűnik, hogy az elérhető német irodalomban igyekezett tájékozódni a középkori kottairás történetéről. Összegyűjtött ismereteit ráírta a hordozókönyvről már leválasztott töredék szélére. A fentebb idézett rövid szöveges jegyzet pontos képet ad az ún. adiasztematikus neumákról, vagyis az Arezzói Guido (†1050 k.) által bevezetett vonalrendszer előtti hangjelzésekről, amelyek még nem jelölték a dallam pontos hangközviszonyait, csak a dallamvonal irányát, és ezzel segítették az énekeseket a korábban megtanult tételek felidőzésében. Kolozsvári-Sillye itt egyértelműen a Riemann-katé 122. pontját kivonatolja és magyarázza tovább. Használja az „emlékezet támogatók” kifejezést, amely a Riemann által idézett 10. századi zeneteoretikus, Hucbaldus fordulatainak („rememoracionis subsidium”) magyar fordítása.²³ Riemann nem említi a 122. pontban, hogy a neumák nem jelölték a dallamhoz tartozó ritmust.²⁴ Kolozsvári-Sillye első mondata viszont egybecseng Révai nagy lexikona 1913-ban megjelent 9. kötetének „Hangjegyek” szócikkével: „[A neumák] csak a dallam emelkedését és esését tükrözték, de nem adták meg a ritmust, a hangok tartamát.”²⁵ A lexikon az 1910-es években az emberi tudás legfrissebb összefoglalásának számított, így annak 9. kötete ott állhatott Kolozsvári-Sillye polcán, és tájékozódása kiindulópontjaként szolgálhatott.

Riemann kátéjának 126. pontja („Welche Verdienste hat Guido von Arezzo um die Notenschrift?”) részletesen tárgyalja ugyan a Guido-féle vonalrendszeres notáció lényegét, és kiemeli a hangközöket jelölő kottairás előnyeit,²⁶ Kolozsvári-Sillye mégsem hozta összefüggésbe azt a töredéken látható magyar (erdélyi) notációval. Jegyzetében a hangjeléstörténet egy korábbi korszakát ragadta meg, épp nem azét, amelyhez az F 337-es töredéken látott kottairás tartozik. Az F 377 notációja a Guido-féle vonalrendszeres hangjelzés kései leszármazottja. Ne felejtjük el azonban, hogy Kolozsvári-Sillye nem volt zenesz végzettségű! Ennek fényében különösen tiszteletreméltó, hogy igyekezett a zenei emlék megértéséhez megfelelő, korszerű szakirodalmat használni.

A töredék verzójának jobb oldali behajtásán feltűnik két további név: Barfuss Imre és Tuzson Pál (4. ábra). Az értesítők alapján Barfuss Imre 1900-ban született, 1911–1918 között volt a brassói katolikus főgimnázium diákja; 1918 januárjában alkalmasnak ítélték a hadi szolgálatra, majd áprilisban előrehozott, ún. hadiértségit tett.²⁷ Ettől kezdve nem tudunk róla. Tuzson Pál Barfuss kortársa volt;

nyelvű kiadás (1901) jó minőségű online változata: <https://archive.org/details/katechismusermu-00riem/page/n3/mode/2up> (letöltve: 2022. 01. 01.).

²² Az első kiadásban a táblázat utolsó neumája hibásan „Pes resupinus (Porrectus)” elnevezést kapott, lásd RIEMANN 1888, i. m. 77. A második és harmadik kiadásban Riemann „Flexa resupina (Porrectus)”-ra javította, lásd RIEMANN 1901, i. m. 105; RIEMANN 1906, i. m. 105.

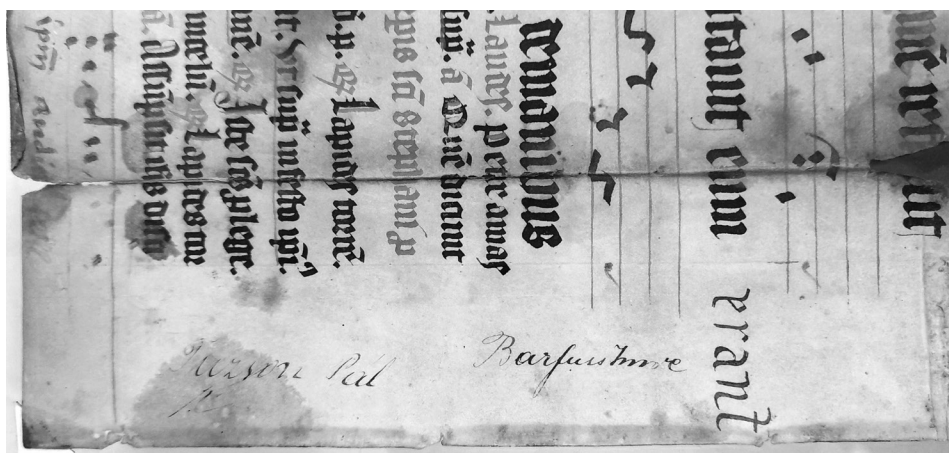
²³ RIEMANN 1888, i. m. 78; RIEMANN 1901, i. m. 106; RIEMANN 1906, i. m. 106. Hucbaldus kifejezését pontosabb olvasatban „renumerationis subsidium”-nak idézi az irodalom, és Riemann így is használja más műveiben: RIEMANN, Hugo, *Studien zur Geschichte der Notenschrift*, Leipzig, Breitkopf und Härtel, 1878, 116; RIEMANN, Hugo, *Handbuch der Musikgeschichte. Zweiter Teil, Die Musik des Mittelalters*, Leipzig, Breitkopf und Härtel, 1904, 93.

²⁴ Riemann a 129. pontban („Wann kamen im Abendlande die ersten Zeichen für die Tondauer auf?”) foglalkozik érintőlegesen a kérdéssel, lásd RIEMANN 1888, i. m. 90–93; RIEMANN 1901, i. m. 122–126; RIEMANN 1906, i. m. 122–126.

²⁵ Révai nagy lexikona, *Az ismeretek enciklopédiája, IX. kötet, Gréc–Herold*, Bp., Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., 1913, 465.

²⁶ RIEMANN 1888, i. m. 83–85; RIEMANN 1901, i. m. 113–116; RIEMANN 1906, i. m. 113–116.

²⁷ Az említett évekről szóló főgimnáziumi értesítők elérhetőségét lásd a 14. lábjegyzetben.

4. ábra. Tuzson Pál és Barfuss Imre aláírása az F 337-es töredék verzóján

az első két tanévben magántanulóként említik az értesítők, majd három évig nem szerepel a diákság lajstromában. Az 1916–1917-es és az 1917–1918-as tanévről szóló értesítő újra Barfuss Imre osztálytársaként említi, ösztöndíjasként; neve hiányzik a hadiszolgálatra besoroltak közül.²⁸ Mivel mindkét diák Kolozsvári-Sillye Béla tanítványa volt, valamint 1911–1918 között jártak a brassói főgimnáziumba, biztosra vehetjük, hogy ezen időszak alatt írták nevüket a töredék szélére. Tanárukhhoz hasonlóan már leválasztott töredékre írtak, máskülönben a verző oldal behajtása nem lett volna számukra hozzáférhető.

Mivel tanár és diák kézjegye egymás mellett szerepel a pergamenlapon, az említett bejegyzések valamiképp az iskolához kötődnek, talán az oktatás során születtek, akár diákcsínyként.²⁹ Kolozsvári-Sillye főszakjai mellett latint és filozófiát is tanított, és éveken át az iskola Szent Imre Önképzőkörének tanári vezetője volt.³⁰ A fragmentumot használhatta órán szemléltetőeszközként, vagy előkerülhetett az önképzőköri ülések alkalmával is, amelyen a kör rendes tagjai (7. és 8. osztályos diákok) egymás számára tudományos előadásokat tartottak, sőt az értesítők tanúsága szerint zenéltek is.

Kolozsvári-Sillye Bélát ugyanakkor a pedagógiai célokon túl személyes érdeklődés is vezethette a töredékhez, hiszen bibliofil értelmiségi volt, egész életén át kísérték a könyvek. Árveréseken

²⁸ Tuzson Pál valószínűleg azonos a későbbi kutató kémikussal, aki a Brassóhoz közeli Zernyesten (ma Zărnești, Románia) született 1901. március 18-án. Érettségi vizsgáját követően továbbtanult a budapesti Műszaki Egyetemen; 1924-ben vegyész mérnöki oklevelet, 1929-ben műszaki doktorátust, 1937-ben pedig a pécsi tudományegyetemen magántanári képesítést szerzett. 1953-tól vezette a Gyógyszeripari Kutatóintézet növénykémiai osztályát. 1959. május 27-én hunyt el Budapesten. Lásd erről *Magyar életrajzi lexikon, Második kötet L–Z*, főszerk. Kenyeres Ágnes, Bp. Akadémiai, 1969¹, 1982², 918–919. A Tuzson középiskolai éveiről tájékoztató főgimnáziumi értesítők elérhetőségét lásd a 14. lábjegyzetben.

²⁹ A verző jobb oldali behajtásán felül két további, azonosítatlan név szerepel: „Stephanus / Agh... / Stephanus / Impia...”, valamint „Evi”. A Barfuss Imre név mellett olvasható „erant” ugyancsak diáktól származó tollpróba lehet, lásd a 4. ábrát.

³⁰ Az önképzőkör felelősét a tanári kar rátermett tagjai között évről évre cseréltették. Kolozsvári-Sillye Bélára az 1909–1910-es, 1912–1913-as, 1913–1914-es, 1915–1916-os tanévekben esett e feladat az értesítők tanúsága alapján.

és internetes felületeken napjainkban is eladásra kerülnek értékes kötetek egykori könyvtárból.³¹ Az 1902–1903 között készített országos könyvtári felmérés tanúsítja, hogy már csíksomlyói kezdő tanárként „könyvtárnoki” megbízást kapott, amelynek része volt 16–17. századi kéziratok és nyomtatványok gondozása, tehát korán figyelmet kellett fordítania a múlt írásos emlékeire. Adományaival hozzájárult a helyi „régiség-gyűjtemény” gyarapításához is.³² Brassóba kerülve az ifjúsági könyvtárat bízták rá. 1908 telén „A könyvről” címmel tartott ismeretterjesztő előadást a négy brassói magyar iskola diákjainak, amely során ugyancsak használhatta a fragmentumot mondandója illusztrálására. Az előadás sikeres lehetett, mert szerkesztett változata *A könyv története* címmel 1909-ben megjelent helyi nyomtatásban.³³

Miként azt fentebb láttuk, a fragmentum legkésőbb az 1910-es évek végére már a hordozókönyvről leválasztva állt Kolozsvári-Sillye Béla rendelkezésére. A leválasztás vélhetően 1914 nyarára megtörtént („terminus ante quem”), hiszen a zenei paleográfiai jegyzet sorai között, azzal épp ellentétes irányban egy erre utaló dátumbejegyzés olvasható: „Br[assó]. 12/VII/914”. Ha a dátum a leválasztás időpontját jelzi, akkor e műveletet nem tulajdoníthatjuk Kolozsvári-Sillye Bélának.³⁴ Bárki is bontotta fel a varrásokat és emelte le a kódexlapot a korábbi hordozóról, mindenképp megkímélte a további sérülésektől, valamint utat nyitott behatóbb kutatásához és pedagógiai célú használatához.

Az F 337-es antifonále-töredék újkori bejegyzéseit elemezve egy színes, múlt század eleji történet mozzanatai elevenedtek meg. Kolozsvári-Sillye Béla személyében, a zenei paleográfiai széljegyzet írójában a középkori zenetörténet iránt érdeklődő, széles látókörű tanáregyeniséget, a vizsgálatunk tárgyát képező fragmentum első kutatóját és egyben a magyar zenei töredékkutatás egyik „előfutárát” ismerhettük meg. Brassó városának megbecsült, tudós személyiségeként távozott az élok sorából 1942. július 25-én, a Postarét (ma Livada Poștei) feletti római katolikus temetőben búcsúztatták.

SZOLIVA GÁBRIEL OFM

³¹ Legutóbb egy latin–magyar–német–cseh szótár és retorikai kifejezés-gyűjtemény: *Gradus ad Parnassum, sive novus Synonymorum, Epithetorum, et Phrasium Poeticarum Thesaurus*, Tynaviae, Typis Academicis Societatis Jesu, 1747. Ebben a példányban is kétféle tulajdonosbejegyzése olvasható: egyetemista korából „Herberger Béla / 1899. IV. 11”, valamint „illyefalvi Kolozsvári-Sillye Béla brassói főgimn. tanár / 1922. [?]” (www.regikonyvek.hu).

³² *Magyarország múzeumai és könyvtárai*, szerk. Gárdonyi Albert, Schönherr Gyula = *Magyar minerva*, 3(1903–1904), 184. E felmérés szerint a brassói katolikus főgimnázium könyvtára ekkor – bár állománya lényegesen nagyobb volt – a csíksomlyói intézményéhez hasonló értékekkel nem dicsekedhetett, a „régiség-gyűjtemény” pedig rendezés alatt állt, lásd *uo.*, 69–70.

³³ Sajnos e munkához nem fértem hozzá, pedig eligazíthatna, hogy Kolozsvári-Sillye milyen ismereteket tartott fontosnak megosztani a középkori könyvkultúráról. Az előadást és a nyomtatványt említi *Az Erdélyi Róm. Kath. Státus Brassói Főgimnáziumának értesítője az 1908–1909. tanévről*, szerk. Buslig József, Brassó, Herz-féle Kő- és Könyvnyomda, 1909, 43, 51.

³⁴ Bár a dátum tintájának színe azonosnak tűnik a zenei jegyzetnél használt tintáéval, az írásképek némiképp elütnek egymástól. Másrészt Kolozsvári-Sillye könyvei elejére általában „év.hónap/nap” vagy „év.hónap.nap” alakban írta a dátumot. Végül a dátum alatt egy elnagyolt, olvashatatlan aláírás is feltűnik, amely biztosan nem Kolozsvári-Sillyétől származik. Bernád Rita Magdolnának köszönöm, hogy felhívta figyelmemet a dátumbejegyzésre.